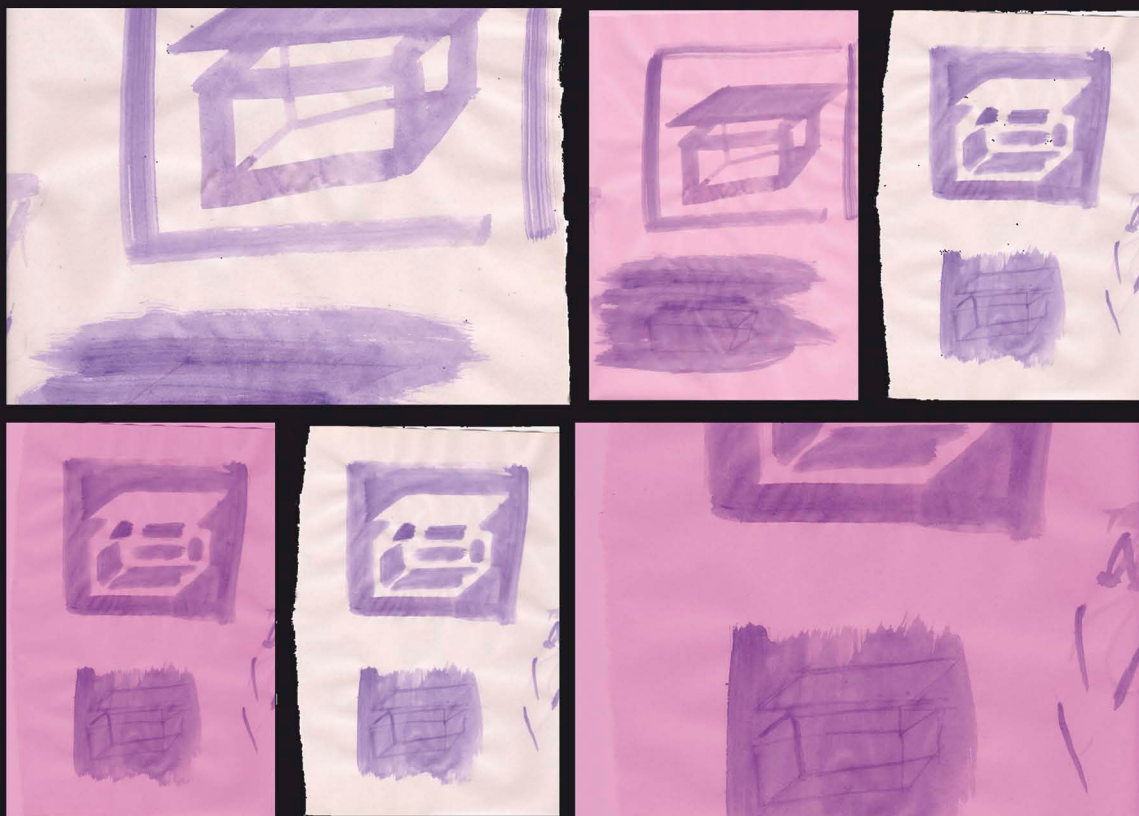

Ruth M. Mestre i Mestre

La caixa de Pandora

Introducció a la teoria feminista del dret

PUV

LA CAIXA DE PANDORA

INTRODUCCIÓ A LA TEORIA FEMINISTA DEL DRET

LA CAIXA DE PANDORA

INTRODUCCIÓ A LA TEORIA FEMINISTA DEL DRET

Ruth M. Mestre i Mestre

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
2006

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Ruth M. Mestre i Mestre, 2006

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2006

Producció editorial: Maite Simon

Fotocomposició i maquetació: Textual IM

Correcció: Pau Viciano

Coberta:

Disseny: Celso Hernández de la Figuera

Il·lustració: Eva Mestre i Mestre

ISBN: 978-84-370-8622-4

El llibre continua sent per a l'àvia Maria in memoriam

ÍNDIX

PRÒLEG de Javier de Lucas	11
I. INTRODUCCIÓ A LA TEORIA FEMINISTA DEL DRET	17
1. Teoria i investigacions feministes	19
2. La teoria feminista del dret	25
3. Estructura del llibre	32
II. PUNT DE PARTIDA: TEORIA FEMINISTA I INVESTIGACIONS FEMINISTES.....	37
1. El projecte antisexista	39
1.1 Primera resposta: afirmar la igualtat.....	40
1.2 Segona resposta: l'autonomia	42
2. El projecte de reconstrucció teòrica i social.....	51
2.1 L'ampliació del projecte. <i>Ain't I a woman?</i> Black Feminist Thought	52
2.2 El feminisme com a crítica	60
III. FEMINISMES I FILOSOFIA POLÍTICA.....	71
1. Relacions patriarcals i sistema de sexe/gènere.....	73
2. L'exclusió pactada de les dones	77
3. L'esfera privada i l'àmbit domèstic.....	85
4. L'espai de les necessitats com a condició de possibilitat de l'esfera pública	89
IV. FEMINISMES I DRET.....	99
V. IGUALTAT I DISCRIMINACIÓ: EL DRET SEXISTA.....	111
1. Igualtat formal i drets reproductius	116
1.1 Assimilacionisme.....	116
1.2 La denúncia del model assimilacionista	118
2. Les accions positives i el dret antidiscriminatori en la UE	122
3. Algunes crítiques per concloure.....	129
VI. IGUALTAT I SUBORDINACIÓ: DRET MASCULÍ.....	133
1. La teoria de la subordinació en el dret	134
2. La crítica.....	140
3. La Llei Orgànica de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere	146
3.1 La pretensió de neutralitat i la llei integral	148
3.2 Crítica breu a la llei i al concepte violència de gènere	151

VII. DRET GENERITZANT I GENERITZAT	155
1. De nou la igualtat	157
2. La diferència <i>és</i> vs. la diferència <i>es construeix</i>	164
3. El referent no qüestionat o el subjecte únic.....	171
4. L'observador pot entendre sense perspectiva pròpia.....	173
4.1 Els operadors jurídics no tenen perspectiva pròpia	173
4.2 Assumim acríticament el principi d'aplicació imparcial de les normes	176
4.3 La necessitat de trobar mètodes.....	180
5. Les perspectives dels altres són irrelevantes.....	184
6. L' <i>statu quo</i> és natural; no és coercitiu i és just.....	188
ANNEX: No sóc jo una dona? per <i>Sojourner Truth</i>	189
BIBLIOGRAFIA	191

PRÒLEG

Entre els qui es dediquen a la teoria del dret sol recordar-se l'anècdota atribuïda a un vell professor de Dret Natural que explicava l'elecció d'aquesta disciplina parafrasejant el *motto* de Francesc de Borja en veure el cadàver de l'emperadriu: «mai més no servir senyor que puga morir». En efecte, el dret natural assegurava un contingut permanent, quasi immutable. Fins i tot, segons el títol d'un llibre de Rommen (*Ewige Wiederkehr des Naturrechts*, 1947), se'n pot predicar una mena d'*etern retorn* en un sentit perversament nietzschia.

Paradoxalment, com entenen no pocs dels qui s'ocupen de la teoria del dret, el gran avantatge d'aquesta disciplina, davant les dogmàtiques jurídiques particulars, seria també aquesta de la inalterabilitat. En pàgines ja clàssiques, el professor González Vicén, tot desenvolupant una intuïció que té les arrels probablement en la polèmica entre Kelsen i Ross que va donar lloc a una coneguda nota a peu de pàgina de la *Teoria pura del dret*, va desmuntar el risc que una forma d'entendre el formalisme jurídic positivista esdevingués un cert *criptoiusnaturalisme*, ja que l'estructura lògica del dret seria la positivització de la pretesa essència de la qüestió jurídica teoritzada pels cultivadors del iusnaturalisme. Aquest model de teoria del dret arranca d'uns pressupòsits ideològics, més que no científics, o, si es prefereix, d'una comprensió prèvia que convé analitzar críticament, ja que evidentment, es revela com a perjudici. Precisament, una bona part de l'esforç teòric contemporani en l'àmbit de la filosofia i de la ciència del dret, des de perspectives molt diferents, s'ha dirigit a aquest objectiu.

Tot això ve al cas perquè poguéis donar-se que alguns dels qui tinguen a les mans aquest llibre creguen que constitueix un exemple més dels esforços crítics de caràcter sectorial (i, sobretot, reactius, en el sentit ideològic) enfront del model imperant de ciència del dret: una reivindicació de la raó de part, un al·legat que caldria entendre sempre amb la precaució d'aquell que topa amb una declaració *pro domo sua*.

Sembla difícil deixar de reconèixer que, per desgràcia, aquesta continua sent l'actitud majoritària que produeix la lectura d'una bona part dels treballs de crítica feminista del dret i de l'Estat. Tanmateix, caldria admetre alhora que en

no pocs casos aquesta actitud ve justificada per l'objectiu sectorial –autolimitat, vull dir– dels qui elaboren aquesta crítica.

Amb tot, cal insistir que hi ha una altra forma d'entendre aquest esforç teòric que precisament recupera el caràcter global, i no solament en la dimensió crítica, sinó també en la constructiva, que pot aportar aquesta visió aparentment particular, sectorial. Aquest és justament el sentit de l'esforç teòric en què s'inscriu aquest treball de la professora Mestre. I la raó principal, al meu entendre, de la seua utilitat, de la seua pertinença. En efecte, la primera condició per a vèncer el prejudici encara majoritari que atribueix a la teoria feminista un caràcter sectorial –fins i tot obertament parcial– és començar per alliberar-se d'una visió prejudicial, ideològica, característica dels detractors (que insisteixen en la visió de part), però també d'alguns dels més coneguts representants (en la mesura que es deixen portar per una concepció que es revela essencialista). Es tracta molt senzillament d'admetre la realitat, que no ens parla de *la* dona, ni del punt de vista de *la* dona, sinó que ens mostra la pluralitat i amb això la diversitat de manifestacions de la teoria feminista del dret i/o de l'Estat.

Aquest és, justament, el punt de partida del llibre de la professora Mestre: no hi ha un únic model de feminisme jurídic i polític. A partir d'això, dins d'aquesta teoria feminista plural, probablement el més interessant de la versió del feminisme en què s'inscriu el seu treball, tal com ha posat de manifest Robin West (a qui segueix en el plantejament), és precisament aquest caràcter globalment crític. I és això, pense, el que fa més valuosa, més potencialment interessant la seua aportació, en la mesura que la connecta amb el millor de la tradició crítica i permet concebre aquest esforç com una anella –encara que molt crític al seu torn amb els precedents– que enllaça amb uns altres moviments, com ara l'humanisme, la Il·lustració. És així perquè, malgrat les inevitables i importants diferències amb aquests, amb els quals fins i tot pot dir-se que polemilitza des del naixement, aquest feminisme té un inequívoc caràcter emancipador i universalista, si se'm permet utilitzar un terme particularment controvertit també, o potser especialment, en el context dels estudis feministes.

Universalista, sí: perquè com fa veure la professora Mestre, el propòsit d'aquesta crítica feminista del dret no és només denunciar una lògica jurídica i política que institucionalitza l'exclusió d'un tipus de subjectes, les dones (un plural que, insistesc, queda lluny d'aquella abstracció de *la dona* que tant agrada a altres feminismes), sinó de tots, dels éssers humans com a subjectes del Dret i de la política. Els éssers humans, que no constitueixen un *universal de substitució* sota el qual s'amaga una projecció particular, sexista etnocèntrica i classista (tal com denuncia Benhabib), sinó precisament com a universal concret,

que naix de la diversitat. Per això, l'objectiu continua sent el mateix de la lògica emancipadora, la *igual llibertat*, una aspiració que exigeix no tan sols promoure el reconeixement, sinó superar els obstacles que justifiquen la discriminació i la dominació, en un doble sentit. En primer lloc, evidentment, mostrant les dones com a subjectes d'igual dignitat. A més, posant en relleu la necessitat d'abandonar els mecanismes patriarcal que tanquen els homes en un arquetipus normatiu (i, és clar, caldria dir propi d'un cert model sobre els homes) que, en realitat, els impedeix l'emancipació.

És per aquestes raons que la tasca teòrica que s'hi tracta és la d'intentar reconceptualitzar el dret i mostrar les insuficiències i les trampes del que s'ha denominat amb agudesia la *raó jurídica sexuada*. Es tracta, en una certa manera, d'una visió que és, en primer lloc, deconstructiva del que se'ns presenta encara avui com el dret, o almenys, dels pressupòsits d'aquesta visió monista i tremendament parcial de la qüestió jurídica que ha tingut el propòsit d'autoerigir-se com a racional, necessària i per això universal, quan els seus pressupòsits i conseqüències la configuren com a etnocèntrica, patriarcal, i en bona mesura poc raonable. Tanmateix, no es deté en la denúncia, en la crítica, sinó que hi proposa una alternativa.

Dit d'una altra manera, com se subratlla també en el llibre, per a fer un discurs feminista sobre l'àmbit jurídic i polític no cal que l'objecte del discurs siguin les dones, sinó que es tracta més aviat de tornar a pensar de sota-rel el dret i l'Estat i, amb això, l'establiment dels mecanismes de dominació i discriminació, d'inclusió i exclusió. Un esforç teòric que té molt a veure amb el desplegament contemporani del vell motiu hegel·lià de l'acció de reconeixement, tal com ha construït sobretot Charles Taylor. Quan feministes de caràcter molt divers com Young, Philips o Sassen ens expliquen les polítiques de presència, de visibilitat, en termes jurídics i polítics estan posant de manifest que hi ha alternatives a la raó jurídica sexuada, unes alternatives que propicien un reconeixement igual, que no és en absolut un reconeixement uniforme, que faça taula rasa o una abstracció tramposa de les diferències.

La professora Mestre aplegava el bagatge teòric adequat per a intentar posar en peu tots aquests elements, per poder culminar amb èxit un projecte com el d'aquest llibre, que és un primer pas, un treball d'introducció que n'anuncia d'altres, però que no es limita a l'habitual dimensió acadèmica que s'accontenta de traçar un estat de la qüestió, sinó que mostra l'ambició intel·lectual de què és capaç l'autora. Les seues publicacions prèvies al voltant de política jurídica i sociologia jurídica de la immigració i, en particular, sobre gènere i immigració ja avançaven una bona part de les qualitats —en particular aquesta ambició intel·

lectual i capacitat crítica— que es confirmen ací. No és una sorpresa per al qui subscriu, ja que vaig tenir la sort de codirigir amb la professora María José Añón la seua tesi doctoral sobre crítica feminista del dret d'estrangeria, que està en la gènesi d'aquest llibre. Estic segur que aquest és el començament d'un camí que tan de bo siga llarg i ens proporcione contribucions tan brillants i estimulants com la que el lector està a punt de trobar.

JAVIER DE LUCAS

Agraïments

Aquest treball constitueix l'estructura sobre la qual vaig construir la meua tesi doctoral; les eines que em serviren per fer una crítica feminista al dret d'estrangeria. Han passat gairebé tres anys i continua semblant-me una tasca difícil donar a conèixer el treball perquè em falten paraules per transmetre les raons, inquietuds, dificultats, anades i tornades, alegries i maldecaps pels quals he estat passant i he fet passar als companys de viatge, ara i abans, als qui vull agrair el recorregut conjunt.

He d'agrair en primer lloc a les persones que em van acompanyar més a prop al llarg de la tesi: els meus directors Javier de Lucas i María José Añón Roig que van tenir la paciència, força i coneixement *amb escriu* per apuntalar el treball que estava fent i moltes vegades apuntalar-me a mi també. Vaig tenir un tribunal de luxe: J. I. Lacasta, C. García Pascual, A. Rubio, E. Beltrán, M. Barrère, i vull agrair-los els comentaris i les discussions i també el fet que continuem discutint, parlant, compartint.

Els primers directors de treballs d'investigació que vaig tenir, A. J. Arnaud i W. Capeller, han mostrat ser generosos en els afectes i compartint coneixements. He d'agrair a Marie Claire Belleau (Université de Laval, Quebec) que m'introduïra al fascinant món de la teoria feminista del dret. He trobat molta gent generosa aquests anys tant a l'«Acadèmia» com a ONGs, associacions de dones, grups feministes; gent vinculada a l'*estrangeria* (Paco, Jandro, Gloria, ACUDE-VIMAR, Revolta, Harresiak Apurtuz...); gent vinculada a problemes que tenen a veure amb les maneres complexes i contradictòries en què el dret es relaciona amb les dones (Hetaira, Surt, Licit...); els companys del grup d'estudis sobre ciutadania, immigració i minories de la Universitat de València; Cris, Màrius, Antònia, Carmen... i una llarga llista... Madalen, Gloria i Eva han llegit les primeres versions d'aquest manuscrit amb gust i paciència.

Tinc la sort de tenir una germana excepcional que va organitzar la CCC (Comissió de Correcció del Català: correcció lingüística del text i la traducció al castellà!) i moltes altres coses. A Eva i a la CCC, moltes gràcies. Aquests anys, doncs, a més de coneixement he guanyat en amics i afectes i em sent doblement afortunada.

I. INTRODUCCIÓ A LA TEORIA FEMINISTA DEL DRET

Parlar de teoria feminista del dret dóna a entendre que hi ha *alguna cosa* del dret –i de la nostra manera de pensar-lo– que té a veure amb la jerarquia de gènere, amb la subordinació sexual de les dones en les societats democràtiques occidentals contemporànies. No que hi ha una norma o llei sexista, o un grup d’elles, sinó que hi ha en l’estructura o en el mètode jurídic algun element que afavoreix o amaga una jerarquia sexual patriarcal.

La teoria feminista del dret parteix de la idea que el sistema de sexe/gènere que estructura tota la vida social –i és essencial per comprendre-la– està també reflectit o també estructura el sistema jurídic i la nostra manera de construir-lo des de la teoria. Així, no es tracta sols de criticar unes determinades normes per tal de construir o apropar-nos més a una idea de justícia entre homes i dones (o d’igualtat), sinó de comprendre i esbrinar les maneres en què el sistema de sexe/gènere i el dret es recolzen mútuament; en quina manera, el dret reproduceix o reforça el sistema de domini cap a les dones en no modificar les relacions de poder. L’anàlisi feminista del dret ha suposat convertir-lo en un *camp de batalla* feminista, i també preguntar-nos si (i com) el dret podria ser un element per la lluita; si pot ser utilitzat com una eina feminista. Aquestes són algunes de les qüestions que analitzarem al llarg del llibre.

Presente aquest treball com una caixa de ferramentes que poden resultar útils a l’hora d’analitzar problemes actuals des d’una perspectiva feminista i crítica. Les eines són instruments *teòrics* de crítica feminista, de vegades units a pràctiques polítiques, jurídiques i socials concretes. Vull subratllar des del principi el caràcter teòric d’aquest treball feminista perquè si bé la identificació del feminisme com a moviment polític i social no requereix gairebé cap esforç, identificar el feminisme com una manera de fer teoria o com un esforç teòric no és tan evident i de vegades no es fàcil separar-lo de la lluita que diferents dones

i moviments de dones desenvolupen per aconseguir la seua emancipació en la societat. El desconeixement del pensament feminista, de la varietat, l'amplitud i la dimensió dels feminismes és enorme, i sempre necessita aclariment (cap endins i cap a fora). La teoria feminista suposa una revisió crítica de les construccions i categories que fem servir per explicar la realitat, tot incloent-hi les experiències de les dones, i durant segles¹ ha estat àmpliament desenvolupada especialment en l'anomenada segona ona feminista, que seria el feminisme contemporani que ressorgeix cap als anys seixanta del segle XX. Aquest estudi es limita al debat feminista *contemporani*, sense recórrer ni rastrejar els treballs i els potencials dels escrits dels il·lustrats, tot i que la base il·lustrada la *pressupose* en el sentit que pense que cal saber d'on partim i quines eines estan al nostre abast: en quina tradició està inserit el feminisme i de quin projecte volem extraure les coses positives, encara que no realitzades. També en el sentit que el nostre sistema jurídic i polític troba les arrels en la Il·lustració i cal comprendre les construccions il·lustrades, els potencials i els límits que ofereixen al projecte feminista. Pense que el feminisme és una radicalització dels ideals il·lustrats o no és. Hi ha, en aquesta *darrera ona feminista*, un esforç de teorització importantíssim i pense que sense precedents, i en gran mesura ha consistit en la relectura crítica dels clàssics pel que deien i no deien sobre les dones i la situació de les dones a la societat. En aquesta darrera ona, els intents de teorització no van encaminats

1. El feminisme té una llarga història: com assenyala Amorós, la *primera ona feminista* és anterior a la Il·lustració (Amorós, 2000a; 1997). El feminisme troba els seus clàssics en la mateixa *modernitat*, en la mesura que s'identifica amb els ideals de racionalitat i emancipació (Rubio, 2001b). El feminisme, llavors, és una conquesta il·lustrada. *Com a moviment i pensament* que lluita per la igualtat ha estat qualificat com el *Pepito Grillo de la Il·lustració* (Amorós, 2000a), i com a *fill no desitjat de la Il·lustració* (Valcárcel, 2000: 116). *Pepito Grillo* perquè li pren al projecte il·lustrat la mesura de la seua coherència; *fill no desitjat* perquè radicalitza a l'extrem el llegat de la Il·lustració enfront del corrent misogin existent. Una vegada és proclamada la igualtat entre tots, els que (les que) n'han quedat fora se n'apropien i reivindiquen la inclusió en el projecte. Així, des d'un principi hi ha un pensament feminista i unes reivindicacions per incloure les dones, que a partir de la Revolució francesa es fan evidents, així com la seua silenciació. La història de la lluita de les dones és sistemàticament silenciada, de manera que sembla que el feminisme és recent; un moviment que sorgeix als anys seixanta-setanta del segle XX. Estrictament, la *segona ona feminista* seria el moviment sufragista i la lluita de les dones al final del segle XIX i principi del XX per ser incloses plenament a la ciutadania. Normalment s'interpreta el moviment feminista que sorgeix als anys seixanta-setanta del segle XX com la *second wave*. En realitat, si tenim en compte el primer impuls pre-il·lustrat i il·lustrat, el sufragisme seria la segona ona i el contemporani la tercera. Tot i que s'entén que el feminisme sufragista forma part de la primera ona, jo considere que hi ha una diferència fonamental entre el feminisme il·lustrat i el sufragista i rau en la mobilització política i l'inici del moviment de dones organitzat (i la construcció, llavors, d'un subjecte col·lectiu «dones») que va constituir el sufragisme.

únicament a *defensar la igualtat* sinó a mostrar les bases i els mecanismes de la desigualtat. Aquestes perspectives són diferents i han estat desenvolupades per diferents feminismes, que parteixen de bases, diguem-ne, epistemològiques i no solament polítiques diferents.

1. TEORIA I INVESTIGACIONS FEMINISTES

Les investigacions feministes es caracteritzen, entre altres coses, per una preocupació per analitzar i intentar modificar les relacions de poder basades en el sistema de sexe/gènere; per realitzar una anàlisi de les relacions en termes de poder diferencial entre homes i dones en qualsevol àmbit junt amb una crítica als paradigmes, conceptes i teories androcèntriques, que generalitzen l'experiència masculina com a paradigma d'allò humà. Les investigacions feministes, per tant, des d'aquesta òptica no es caracteritzarien (no principalment) per rescatar les experiències femenines i posar al centre de l'anàlisi un col·lectiu de dones. La investigació no és diferent ni per la persona que la fa, ni per «l'objecte» d'estudi, sinó perquè el procés d'investigació, la producció de coneixement i la construcció mateixa de l'objecte d'estudi estan compromeses amb el feminisme (Millen, 1997) i amb aquest anàlisi particular de les relacions de poder. Per això la noció d'*empowerment* (empoderament) és central a tants estudis feministes. Això ens porta a parlar de l'*antiessencialisme* com a tret fonamental i de l'*objecte d'estudi*.

Antiessencialisme

Abans de res cal dir que no s'ha de buscar cap essència femenina rere una investigació feminista (evidentment un home pot fer crítica feminista): és *la manera de fer* i no qui el fa, el que determina que un treball siga o no feminista. Per aquesta raó, Barrère (1992: 78) diu que el feminisme, com a ideologia en aquest cas, però, és un tret extrapolable a *fer teoria*, és antiessencialista en la mesura que no cal ésser dona per ser feminista, de la mateixa manera que no cal ser home per no ser-ho. Els trets del feminisme com a ideologia, per a aquesta autora serien: la seua configuració com a praxi; l'antiessencialisme, l'origen o vincle amb la Il·lustració i l'antiautoritarisme. Aquest últim tret seria el que distingeix el feminisme d'altres moviments: la lluita contra el poder que subordina les dones, i crec que són trets que caracteritzen la manera de fer teoria des del feminisme.

Ara bé, com Barrère indica, dir que el feminisme és antiessencialista no vol negar la legitimitat o la necessitat d'un feminisme essencialista; és un altre nivell el de la discussió. Malgrat això, des del *black feminist thought*, per exemple, s'ha dit que sols les dones negres poden fer *teoria feminista negra*, perquè entenen que les experiències de marginació i exclusió pròpies de les dones negres només les poden explicar elles. És l'opinió, per exemple de Patricia Hill Collins (1991: 22): «La teoria feminista negra comprén interpretacions teòriques de la realitat de les dones negres fetes per les persones que la viuen –aquesta realitat». O també:

Viure la vida com una dona afroamericana és un requisit necessari per tal de produir teoria feminista negra, perquè a les comunitats de pensament de les dones negres el coneixement és validat i produït en relació a un conjunt particular de condicions històriques, materials i epistemològiques (Collins, 1991: 230).²

També bell hooks (1981) afirma en certa manera el mateix en definir el pensament feminista negre com a una activitat intel·lectual realitzada per dones afroamericanes amb una certa sensibilitat feminista, encara que hooks ho adreça més a una crítica al feminisme «blanc», és a dir, al racisme dins el feminisme, que no a establir un requisit *sine qua non*. El feminisme negre ha acusat el feminisme blanc d'apropriar-se de la categoria *dona* i d'imposar una noció d'experiència que silencia les veus de les dones *diferents*, com veurem de seguida. En part, aquestes afirmacions recuperen una tradició política i teòrica que ha estat importantíssima per al feminisme i que és donar veu a qui ha estat exclòs perquè desenvolupi i expresse les pròpies experiències de vida i done nom a la seua realitat. Però mantenir com a postura que sols *l'experiència justifica la lluita* és quasi tant com dir que el sexisme només afecta les dones o el racisme només afecta els negres i no el conjunt de la societat (bé perquè se'n beneficia, bé perquè la mateixa exclusió i opressió dels grups posa en perill els fonaments d'un sistema democràtic i de garanties de drets). Aquesta reducció a una qüestió de consciència que implica vivència (a més a més, en el cas del *black feminist thought*, implica ésser *black*, amb tots els problemes de definició que això comporta), és un problema de tot feminisme anomenat *standpoint feminism*.

Jo m'inclinaria per dir que teoria feminista la fa tot aquell que qüestiona l'actual ordre social, cultural, legal, econòmic i polític introduint-hi en l'anàlisi el sistema de sexe/gènere, creuat amb altres sistemes. Hooks afirma que el

2. Un altre llibre interessant des d'aquesta perspectiva és l'editat per N. Zack (ed.) (2000). Si no s'indica una altra cosa, la traducció d'aquesta cita i de les que segueixen és meua.

feminisme és un moviment que crea consciència crítica front a qualsevol sistema d'opressió i no pot entendre's el sexisme sense posar-lo en relació amb el capitalisme, el racisme o qualsevol altre sistema que ens posicione socialment de manera diferent. És a dir, el feminisme ha de donar compte teòricament de les situacions de les dones que combinen diferències significatives al si d'una societat que les exclou precisament pels trets que ella (la societat) ha definit i exposat com a diferència.

No és l'objecte

Fer teoria feminista és diferent de *parlar de qüestions de dones* o sobre dones. Rousseau ja parlava de les dones i no precisament des del feminisme. El llibre de Sofia, dins *Émile o l'educació*, és l'exemple clàssic de la manera com Rousseau parlava de *qüestions de dones* precisament per excloure-les del projecte polític. Per fer teoria feminista, cal fer teoria, i això per al feminisme suposa canviar l'actual manera de fer (construir) i veure la realitat, i per tant no és tant de què es parla sinó com es parla. Com explica Pateman (1989a: 2), la teoria feminista és una mena de pont entre les *qüestions de dones* i la rígida teoria política o la rígida teoria del dret. Els temes tractats són gairebé els mateixos des de la filosofia política i jurídica i des del feminisme: democràcia, justícia, igualtat, ciutadania, drets..., per dir-ne uns quants.

Afegir el tret del gènere no és sumar elements d'anàlisi, no és *add women and stir*³ (Sapiro, 1998); de la mateixa manera que combinar *exclusògens* és alguna cosa més que sumar trets desavantatjosos. Tindrem ocasió més avant d'explicar aquest tema. De moment assenyalarem amb Angela P. Harris (1991) que «anar sumant» pressuposa tenir una base «normal» a la qual afegim altres trets, i això és essencialisme. Afegir el tret de gènere suposa plantejar nous problemes i noves maneres d'afrontar-los; o plantejar els mateixos problemes des d'una perspectiva que incloga les dones: canviant els instruments d'interpretació i, per tant, la realitat descrita. Es tracta d'aplicar sistemàticament *l'hermenèutica de la sospita*; irracionalitzar el discurs patriarcal (Amorós, 2000a: 58; 1985) per polititzar (extreure a la llum i al debat públic) les experiències de les dones i el(s) sistema(es) d'exclusió i dominació que els afecten. Dir açò implica afirmar que la *teoria a l'ús* no inclou les perspectives, experiències i vivències de les dones; que la realitat descrita és una realitat masculina i no *humana*. Perquè en

3. *Add woman and stir*: «afegir dona i remenar».

passar el *filtre del gènere* les mateixes qüestions es veu que afecten de manera ben diferent els exclosos, i l'anàlisi que realitzen inclou aquesta *experiència* d'exclusió i subordinació.

Des del feminisme, per tant, es tracta de *reconceptualitzar* àmpliament la teoria; perquè introduir el tret de gènere altera tant les categories conceptuals com la metodologia i l'autodefinició de la teoria i la ciència occidentals i en aquest sentit podem parlar de *projecte feminista de reconstrucció teòrica* (Benhabib i Cornell, 1987: 1).

El procés compromés

Des del punt de vista estricte del procés d'investigació, aquest compromís amb el feminisme exigeix determinats límits i algunes reflexions tant metodològiques com epistemològiques, que no són ni petites ni poques. Quan es tracta de fer una investigació feminista, coincidesc amb les que afirmen que el procés de construcció de l'objecte d'estudi ha de ser reflexiu i donar cabuda no únicament a un relat de les experiències dels subjectes analitzats sinó a la necessitat que ells mateixos romanen subjectes (Cain, 1980). Cal trobar un equilibri entre el poder de definició i construcció del coneixement vàlid dels investigadors (i teòrics) i el poder dels subjectes de construir i donar nom a les seues experiències. No obstant això, no estic dient que hem d'acceptar acríticament la visió de la realitat, o de si mateix, que tinga un determinat col·lectiu. És a dir, no crec cegament que qui està millor capacitat per donar compte d'una situació de subordinació siguem necessàriament les persones que estan patint aquesta situació de subordinació. Les seues anàlisis i percepcions són essencials, però potser no compten amb tots els elements que els permetrien analitzar i comprendre la situació pròpia; potser altres visions (i teories) aporten elements significatius pel procés d'explicació, comprensió i elaboració d'estratègies de canvi.

En relació amb el dret em sembla important aclarir aquest punt. En l'anàlisi del dret hi ha una tendència a considerar que el llenguatge i l'acció jurídica són tan específiques que els tècnics estan sempre en millor posició per elaborar estratègies jurídiques i explicacions de la realitat *d'acord a dret* que no les persones implicades. Crec, però, que és important donar sentit a les accions jurídiques de les dones, recolzar i teoritzar sobre les seues estratègies i la utilització del dret; i en molts casos inventar paraules noves o utilitzar les existents d'altres maneres per donar cabuda a les experiències i anhels de les dones. Per tal d'obrir el procediment jurídic a les dones, per tal que les dones l'utilitzen, cal reformular-